

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIX

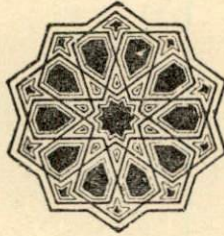

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIX

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Hüseyin ATAY: <i>Bilgi Teorisi (İlmin İmkânı)</i>	1
Prof. Dr. Süleyman ATEŞ: <i>Ahkâm ez-Zevac ve't-Talakki Dav'il Kitâbı ve's-Sünne</i>	41
Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN <i>İkbâl'in Felsefesinde İnsan</i>	83
Çev. Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN, <i>Tanrı ve Yunan Felsefesi</i> .	107
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Abdurrahman İbnu'l-Cevzi ve "Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr"</i> adlı eseri	127
Prof. Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU, <i>Kültür Tarihimizde Sanatın Değeri</i>	135
Çev. Prof. Dr. Mehmet DAĞ, <i>Rudolf Bultman</i>	145
Prof. Dr. Mustafa FAYDA, <i>Vefatının 10. Yılı Dolayısıyla Türkistanlı Âlim Mübeşşir et-Tırâzî</i>	187
Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>İslâm Medeniyetinin Batıya Etkileri</i>	215
Prof. Dr. Ahmet UĞUR, <i>Kemal Paşa-Zade'nin VIII. Defteri</i>	223
Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ, <i>Psikoloji Sözlüğü Üzerine Küçük Bir Deneme</i>	241
Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ, <i>Psychologie Religieuse</i>	251
Doç. Dr. Rami AYAS, <i>Üniversitesi Gençliğinin Zihin Hayatı</i>	263
Çev. Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik</i>	267
Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ, <i>İbâdilikte Azzabe</i>	285
Çev. Yrd. Doç. Dr. Selahattin EROĞLU, <i>Allah'ın Sıfatları Hakkında Zemahşeri ve Beydâvî Arasındaki Münakaşalar</i>	303
Çev. Yard. Doç. Dr. Selahattin EROĞLU, <i>İlk Fıkhî Mezheplerin Kaynakları</i>	313
Yrd. Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ, <i>Sosyalleşme (Socialisation)</i>	329

Çev. Yrd. Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Bir Ülkenin Kıymet Hükümleri ve Dini Müesseseleri Nasıl İncelenir</i>	335
Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK, <i>Münafıklık ve Dönmelik Üzerinde Bir Araştırma</i>	347
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER, <i>Türk Musikisi'nde Kullanılan Makamların Tesirleri</i>	361
Yrd. Doç. Dr. Nesimi YAZIZICI <i>Klâsik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar</i>	377
Ar. Gör. Ethem CEBECİOĞLU, <i>Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri</i>	387

MÜNÂFIKLİK VE DÖNMELİK ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA*

Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK

“Münâfık” ile “Dönme” kavramları, lûgat ve ıstilahî mânaları arasında yakın benzerlikler bulunan iki kelimedir. Bu iki kavram arasında her ne kadar yakın benzerlik ve hattâ eşanlamlılık bulunsa da; Müslüman-Türk Toplumunun, birini diğèrinin yerine kullanmamağa, umûm ve husûs farkına riâyete âzâmî derecede önem verdiği dikkat çekmektedir.

Münâfık kelimesi Arap toplumu arasına İslâmiyet ile girdiği gibi¹; “Dönme” kelimesi de Türk toplumu arasına Sabatay Tzevi (Sevi) ve cemaatinin Müslüman olmuş görünmesiyle girmiştir². “Dönme” ve “Dönmelik” tâbiri, ilk önce, Türkler tarafından belirli bir cemaate alem olmak üzere kullanılmış; Türkler dışında, İslâm âleminde³ ve Batı’da da bu tâbir aynen muhafaza edilmiştir⁴.

Biz, bu iki kelimenin, etimolojisine girmeden, aralarındaki benzerlikleri ortaya koymak, ifade ettikleri husûsları sergilemek için, lûgat ve ıstilahî mânaları üzerinde durmak istiyoruz.

* Bu makalede, herhangi bir kimseyi töhmet altında bırakmak için rasgele kullanılan “münâfık” ve “dönme” tâbiri üzerinde değil, münâfikhğı Kur’ân’a; dönmeliği de kaynakların ittifak ettiği, aşına uygun şekilde göre incelemeye çalıştık.

1 Ahmed Emîn, *Fecrü’l-İslâm*, Çev. Ahmet Serdarođlu, Ankara-1976, sf. 94.

2 Abdurrahman Küçük, *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, İstanbul - 1979, sf. 78-83.

3 Muhammed Harb Abdullhamîd, “Yehûdu’d Dönme” el Arabî, *Kuveyt*-1980, sa. 255, sf. 42-49; Muhammed Cuma el-Advî, “Hel Küllü’l Edyâm’s-Semâviyye Ted’u ile’l-Hayr?”, ed Da’vet, Riyâd-1982, sf. 18-19 (Bu iki dergide “ed Dönme” şeklinde kullanılmıştır).

4 N. Slousch, “Les Deunneh”, *Revue du Monde Musulman*, Paris-1908, XII/483-495; J.T. Bendt, *Die Dönmeh oder Mamin in Salonichi*, in *Ausland*-1888; H. Hruby, “Le Judaism et L’idee Messianique”, *Shalom. Chretiens a l’écoute des grandes Religions*, Desclé de Brouwer-1972, sf. 320-322 (I. H. Dalmais’in Direktörlüğünde hazırlanmış); Abraham Galatué, *Nouveaux Documents Sur Sabatai Sevi*, İst. 1935; Gershon Scholem, *Le Messianisme Juif*, İngilizce’den Fransızca’ya Ter. Bernard Dupuy, Calmann-Levy-1974, sf. 210; *The Jewish Encyc.*, Dönmeh mad. IV/639.

Lûgatlarda

a) *Münâfık* : Nifak çıkarıcı; mürâî, riyakâr, iki yüzlü; mütereddid, kararsız; dalavereci, aldatıcı; kalbi hasta; özü-sözü bir olmayan kimse-ler için kullanıldığı gibi⁵; kendini dost sûretinde gösteren; sözünde durmayan; şirk ve küfrünü gizleyip imân ettiğini, Müslüman olduğunu açıklayan; zâhiren inanmış görüldüğü halde bâtmen kâfir olan; imân etmediği halde kendini öyle tanıtan; bir kararda kalmayan dönecek kimseleri tavsif etmek için kullanılmaktadır⁶.

b) *Dönme* : İsim olarak dönmek eylemini içine alır. Dönmek; yönelmek, avdet etmek, geri gelmek, değişmek; bir yandan bir yana dönmek; söylediği bir fikir veya düşünceden vazgeçmek; bırakılan bir işe veya konuya yeniden başlamak anlamındadır. Dönmek'den "dönek" de gelir: sözünde durmayan, sık sık inanç ve düşünce değiştiren, kaypak.

"Dönme" kelimesi, din değiştirme, başka bir dinde iken Müslüman olma, "mühtedi" karşılığında da kullanılır. Ayrıca, grup, parti, dernek ve siyasî kanaatlerdeki değişiklikler de bu kelime ile ifade edilir⁷. Fransızca "renegat" ve "converti"; İngilizce "convert"; Almanca "renagat", bu kelime karşılığında kullanılır⁸.

Istılahda

a) *Münâfık*, *Münâfıklık* ve *Münâfıklar* : Asr-ı Saâdet'te zâhiren Müslüman olduklarını açıklayıp, bâtmen küfürlerini sürdüren; İslâm'ın başlangıcından beri Allah'a ve Âhiret Günü'ne inanmadıkları halde, mecburen ve isteksiz olarak Hz. Muhammed'e uymuş olan kimseleri işaret etmek; onların hallerini Peygamber'e ve dolayısıyla Ümmeti'ne

5 Ahterî Karahisârî, Ahterî Kebîr, İst. 1319, II/349; M. Salâhî, Kamûs-i Osmânî, İst. 1322, IV. kısım, sf. 535; Ş. Samî, Kamûs-i Türkî, İst. 1317, sf. 1409; Muallim Naci, Lûgat-ı Nâcî, sf. 840; F. Devellioğlu, Osmanhca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, sf. 865; İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, Beyrut-1970, III/693-94; Türk Ansk. XXV/30.

6 Kamûs-i Osmanî, sf. 535; Kamûs-i Türkî, sf. 1409; Ahterî-i Kebîr, II/349; Lûgat-ı Nâcî, sf. 840; Lisânu'l-Arab, III/693-94; H. Tahsin Emiroğlu, Esbâb-ı Nüzûl, Konya-1965, XII/265; Sahîh-i Buhârî Tecrid-i Sarîh Tercemesi, (3. Baskı), Ankara-1970, I/33

7 H. Kâzım Kadri, Türk Lûgatı, İst. 1928, III/801-803; Kamûs-i Türkî, sf. 634; Ansiklopedik Türkçe Sözlük, İst. 1964, sf. 128; Meydan Larousse, III/861-62,895; F. Devellioğlu, Osmanhca-Türkçe Sözlük, sf. 67, 854; Özer Özenkaya, Toplum Bilim Terimler Sözlüğü, Ankara-1975, sf. 37; Bekir Sıtkı Baykal, Tarih Terimleri Sözlüğü, Ank. 1974, sf. 42.

8 Dictionnaire de la Lanque France, Paris-1873, I/795 ve IV/1614; Larousse du XXe Siecle, Paris-1929, II/456; Grand Larousse, III/472; Petit Robert, Paris-178 sf. 388, 1663; Ş. Samî, Kamûs-i Fransevî, İst. 1905, I/600 ve II/1876; Fahir İz, İngilizce Türkçe Sözlük, Ankara-1971; J. Kastein, Sabbatai Zewi, Berlin-1930, Renagat Bölümü.

açıklamak için Kur'ân-ı Kerim'de nifâk, münâfıkûn ve münâfikat kelimeleri kullanılmıştır⁹.

Kur'ân'da, inanmadıkları halde, "Allah'a ve Âhret Günü'ne inandık" diyen ve böylece iman eden kimseleri aldatmağa çalışan bir kısım insanlar işaret edilmekte¹⁰; bu kimselerin yalancı olduğu, riyakârlık ettiği ve kalplerinde hastalık bulunduğu¹¹; yeryüzünde fesat çıkarmak istedikleri¹²; iki yüzlü oldukları ve iki cemaat arasında bocaladıkları¹³; Allah'a inananlara oyun etmek istedikleri¹⁴; dış görünüşleri ile içlerinin bir olmadığı, gösteriş içinde buldukları¹⁵ ifade edilmektedir. Bu hal üzere olan kimselerin, Hz. Muhamed'e geldiklerinde de, "Şehâdet ederiz ki, sen muhakkak Allah'ın Peygamberisin" dedikleri; bunu Allah'ta bildiği halde onların yalan söyledikleri; yemini kalkan olarak kullandıkları; imandan sonra küfretmiş oldukları; düşmanlık içinde buldukları, Peygamber'e hatırlatılmakta ve bunlardan sakınmaları istenmektedir¹⁶.

Bu kimselerin mü'min olmadıkları ile ilgili olarak Bakara Sûresi'nde şöyle denilmektedir: "İnsanlar arasında öyle kimseler vardır ki Allah'a ve Âhret Günü'ne iman ettik derler de mü'min değillerdir. Allah'ı ve iman edenleri aldatmağa çalışırlar, halbuki sırf kendilerini aldatırlar da farkında değildirlen... Onlara Mü'minler'in iman ettiği gibi iman edin denildiği zaman 'Biz de o akılsızların iman ettiği gibi mi iman edeceğiz?', bir de iman edenlerle karşılaştıklarında 'biz de iman ettik' derler. Şeytanları ile baş başa kaldıkları zamanda 'Emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak alay edicileriz' derler"¹⁷. Bu kimselerin hallerini beyan ve vasıflarını ortaya koyan âyetler, Kur'ân'm çeşitli sûrelerine dağılmış; ekseriyeti Bakara Sûresi'nde yer almış ve Münâfıkûn Sûresi'ne de ad olmuştur.

9 Bkz. Bakara, 8-20; Nisâ, 138-143; Mâide, 33; Tevbe, 64-74; Ahzab, 12-18, 48; Hadid, 13-14; Haşr, 11; Münâfıkûn, 1-11; Lisan'u'l-Arab, III/964-965; et-Taberi, Muhammed b. Cerîr, Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberi), Mısır-1321, I/89; Elmahlı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İst. 1971, VII/4997; I. Parmaksızoğlu, Münâfıklar mad. Türk Ans. XXV/30; F. Buhl, Münâfıklar mad. İslâm Ans. VIII/800.

10 Bakara Sû. 8-9.

11 Bakara, 10; Ahzab, 12; Münâfıkûn, 1-4

12 Bakara, 11-13; Tevbe, 67; Ahzâb, 14.

13 Nisâ, 141-143; Tevbe, 65

14 Nisâ, 141-143; Tevbe, 65, 66, 68, 73; Mâide, 33.

15 Münâfıkûn, 1-4.

16 Münâfıkûn, 1-4.

17 Bakara, 8-15.

18 E.H. Yazır, a.g.e. I/216-218; Taberi, a.g.e. I/89-90; H. Tahsin Emiroğlu, a.g.e. I/19-22

İslâm'ın başlangıcında insanlar üç kısma ayrılmaktadır: Mü'min, Münâfık, Münkir. Münâfıklar, kâfirler arasında sayılmakta ve onların en tehlikelisi olarak gösterilmektedir. Bakara Sûresinde mü'minler hakkında dört, sözleri ile hareketleri aynı olan kâfirler hakkında iki âyet nâzil olduğu halde, sözleri ile hareketleri birbirine benzemeyen münâfıklar hakkında onüç âyet nâzil olmuş ve bu onüç âyetle kâfirler sınıfı hakkında nâzil olan âyet sayısı onbeşe ulaşmıştır¹⁸. Bu onüç âyetin (8-20) de Medine ve civarındaki bir kısım münâfıklar hakkında nâzil olduğunda ittifak vardır. Bunlar da; Evs ve Hazrec kabilelerine mensûp bazı kimseler ile onların reisleri makamında bulunan Abdullah İbni Ubeyy b. Selûl ve gizli cemiyet rolü oynayarak, Hz. Muhammed'e ve Müslümanlar'a düşmanlık etmek için, iman etmeyenlerle gizli ittifak yapan, zâhiren iman etmiş görünen bir "Münâfık Zümresi"ni teşkil etmeği başaran Yahudiler'dir. Müslümanlar'ın ibadetlerine, bütün dinî husûsiyetlerine zâhiren iştirak eden, elaltından da entrika çevirmeğe çalışan bu münâfıklar grubu; zâhiri olanı da yaptıklarından dolayı İslâm Cemaati'nden de tardolunmamaktadırlar. Küfürlerini açık olarak beyan edenlerden daha ziyâde bu gibilere karşı tedbirli olmak lâzım geldiğinden ve İslâm disiplini açısından da bu husûsa dikkat etmek önem taşıdığından Cenab-ı Hakk'ın bu onüç âyeti inzâl buyurduğu ifade edilmektedir¹⁹. Âyet'te²⁰ geçen "Hud'a" kelimesi, "Başkasına karşı zâhiren selâmet ve sedâd ihâm eden bir emir izhâr edip bâtında onu ızâr edecek bir şeyi gizlemektir" şeklinde tarif edilmiştir²¹. Esasında gizlilik mânâsı taşıyan "hud'a" kelimesinin aldatma, oyun, hile, dala vere, düzen mânâlarına geldiği ilgili âyetlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, İslâm Dini'ni zâhiren kabul edip yaşar göründükleri halde, gizliden gizliye ona düşmanlık besleyip başka şekilde hareket edenler de kastedilmektedir.

Zaten bu zümrenin ehemmiyetini ve tehlikesini ortaya koymak bakımından, doğrudan doğruya onların ismini taşıyan "Münâfıkûn Sûresi"nin inzâh, üzeride durmağa değer bir husûstur. Bu Sûre'de münâfıkların halleri beyan edilmiştir. Onların korktukları başlarına gelmiş; Allah, onları Mü'minler'e tanıtmış ve onlardan çekinmelerini ihtâr etmiştir²². Bu Sûre'nin şu olay üzerine inzâl olduğu nakledilir: Mureysî Gazvesi'nden sonra, Ensâr ve Muhacirinden iki kişinin kavga etmesi üzerine Münâfıklar'ın Reisi Abdullah b. Ubeyy tâifesini, Medine'ye

19 Tefsîru't-Taberî, II/89-90; Yazır, a.g.e. I/220-238; H.T. Emiroğlu, a.g.e. I/19-22

20 Bakara, 9.

21 E. Hamdi Yazır, a.g.e. I/223.

22 Münâfıkûn, 1-11

dönüşte, Muhacirler'i kovmak üzere teşvik eder. Bunun da Zeyd b. Erkam'ın duyup Peygamber'e haber vermesi üzerine Ubeyy çağırılıp bu durum ondan sorulur. O, bunu, yemin ederek inkâr eder. Bunun üzerine Münâfıkûn Sûresi inzâl buyrulur²³. Nakledilen olayda zikredilen bu tâife, mü'min görünerek Müslümanlar'ın sırlarına muttâlî olmuş ve aldıkları sırları Müşrikler'e ve Yahudi'ler iletmişlerdir²⁴. Yahudiler ise, düşmanlıkta Müşriklerden daha ileridedir. Bunların müphem ve iki yüzlü tutumları, Kur'an-ı Kerim tarafından kınanmaktadır.

İslâm'ın yayılması karşısında açıktan bir şey yapamayanların hile ve desise yoluna saptıkları bilinmektedir. Bunların başında Yahudiler'in geldiği ve hattâ "Münâfıklar Zümresi"ni gizliden gizliye bunların oluşturduğunun ileri sürüldüğünü daha önce zikrettik. İman edenlere karşı düşmanlıkta en ileri gidenlere bunlar arasında rastlanmaktadır. Çünkü Tevrat'ta Allah'ın en seçkin kavmi oldukları işlenmekte, kendilerinden başkasına bir fazilet tanınmamakta, Hz. Musa'dan sonra kimseye Peygamberlik verilmemektedir²⁵. Onlar, yurtlarından çıkarıldıktan sonra, hileden başka çıkar yol bulamamakta; İslâm'ın yayılmasına mâni' olmak ve onu yoketmek için en süflî vasıtalara baş vurmuşlardır. İçlerinden bir çokları, bir gün "müslüman" olmakta, ertesi gün "müslümanlık"tan dönmekte ve bu suretle herkesi şaşkırtmak, İslâm'ı herkesin gözünden düşürmek istemektedirler²⁶. Kur'an-ı Kerim; "Kitab Ehlinden bir tâife (Yahudiler) şöyle dedi: "Kendilerine indirilen (Kur'an'a) e iman edenlerle gündüzün evvelinde iman edin, âhirinde inkâr edin. Olur ki (mü'minler dinlerinden) dönerler"²⁷ dediklerini, onların bu dönekliği alışkanlık haline getirdiklerini²⁸, pek azı müstesna iman etmeyeceklerini²⁹ beyân buyurmaktadır.

O zaman Medine'de üç grup vardı. Bunların herbiri desise, entrika ve sûikadler tertip ediyor ve bu itibarla Müslümanlar üç cephele bir

23 Taberî, XXVIII/63-71; Yazır, a.g.e. VII/4996-5016; O.N. Bilmen, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, İst. 1966, VIII/3730-36; H. Basri Çantay, Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim, İst. 1976, II/1046-52; Emiroğlu, a.g.e. XII/260-63; A. Cevdet Paşa Kısas-ı Enbiya, İst. 1969, I/199-200; Buhari Tercemesi (3. Baskı), XI/203-205

24 Emiroğlu, a.g.e. I/22-23

25 Kitab-ı Mukaddes (Tevrat), Tekvin, Bab: XXII, XXVII-XXVIII, Tensiye, Bab: VII; Yeremya, II/4-5; V/19-20, VII/9-10, XVI/11-13; Daniel, X; Hoşea, IX/17, XI/14

26 M. Şibli, Asr-ı Saadet, Çev. Ö. Rıza Doğrul, İst. 1977, I/276; Abdullah Aydemir, Tefsirde İsrailiyât, Ank. 1979, sf. 51; Abdurrahman Küçük, Dönmeler ve Dönmelik Tarihi, İst. 1979, sf. 23-26.

27 Âl-i İmran, 72.

28 Bakara, 51, 63-64, 83, 92-93 v.d.

29 Bakara, 88

husûmet karşında kalıyorlardı. Bunları: Müşrikler, Yahudiler ve Münâfıklar idi. Medine'de Münâfıkların Reisi Abdullah b. Ubeyy b. Selûl idi. Bunlar İslâm'ın dost kalıbına girmiş düşmanlarıydı. Çünkü Ubeyy'in, Medineli Araplar tarafından hükümdârlığı ilân edilmek üzere idi. Hz. Muhammed'in gelmesi üzerine bu iş gerçekleşemedi. Müşrikler, Peygamber'i öldürmesi için kendisine mektuplar yazıyor ve o da bu vesile ile çeşitli karışıklıklar çıkarmağa çalışıyordu. Yahudiler ise, onun başında bulunduğu Münâfıklar Grubu'nu kolaylıkla kendi taraflarına almayı ve Müslümanlar aleyhine kullanmayı başarıyorlardı. Eskidenberi Ubeyy, Yahudiler ile ittifak halinde idi. O, Yahudiler'in Medine'den çıkmalarını istiyor ve Hz. Muhammed'e karşı onları destekliyordu³⁰.

Hattâ Ahmet Çelebi, İslâmiyet'in ilk devirlerinde görünüşte "müslüman" olan, fakat aslında münâfık olan Yahudiler'in ismini vermekte; bunların İslâm kisvesi altında Yahudiliğe hizmet edip İslâm'ı yıkmayı amaçladıklarını kaydetmektedir³¹. Böyle olunca, Yahudiler ile Münâfıklar arasındaki ittifakın kolay sağlanmasında bu kişilerin rolü olduğu hatıra gelmektedir.

Yahudi ve Müşrikler'in temasları neticesinde Münâfıklar'ın bir kısmının Peygamber'in emanete hâlel getirdiğini ileri sürerek Müslümanlar arasında şüphe sokmaya³², Uhud Gazvesi'nde nifâk çıkarmaya uğraştıkları, bunları Cenab-ı Hakk'ın açığa çıkardığı³³; Mureysi ve Hendek Gazvesi'nde yalan haber yayarak Mü'minler arasında fitne sokmaya çalıştıkları³⁴; Tebük Seferi'ne giderken alay ettikleri ve bu durumları sorulunca yalandan yemin ettikleri; kritik anlarda Peygamber'i zor durumda bırakmaya gayret sarfettikleri görülmektedir³⁵.

30 Şibli, a.g.e. I/223-224, 277; Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Çev. Z.K. Ugan ve A. Temir, Ank. 1955, C. II, k. II, sf. 466-472; Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e. VII/355-58 (Haşr Sûresi, 11 ve 12. âyetleri tefsiri); A. Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya, I/193-194; Buhari Tercemesi (3. Baskı), IV/341-350 ve XI/72; Muhammed b. Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yayılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercemesi, Haz. Ahmet Topaloğlu, İst. 1976, C.I, Giriş, IV. Bölüm, sf. 83; Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, Ter. M. Said Mutlu, İstanbul-1792, C. I, sf. 136-137, 154, 173

31 Ahmet Çelebi, Yahudilik, Çev. A.M. Büyükçınar-O.F. Harman, İst. 1978, sf. 336-339

32 Al-i İmran, 155-161; Bu âyetlerin Tefsirleri için bkz. Elmalılı, a.g.e. II/1022-1218; Ö.N. Bilmen, a.g.e. I/488/489

33 Al-i İmran, 160-168; Elmalılı, a.g.e. II/1222-1233; Bilmen, I/496-499; Çantay, I/110-111; A.C. Paşa, a.g.e. I/166, 188; Şibli, a.g.e. I/260; Buhari Tercemesi, IV/343, X/194-195 Hamidullah, a.g.e. I/173; Muhammed b. Hamza, a.g.e., 86.

34 Ahzab, 1, 12-18, 48, 60, 73; Elmalılı, VI/3875-82, 3929, 3935; Bilmen, VI/2779-91, 2818, 2839-40; Emiroğlu, a.g.e. I/19-22; Çantay, III/1047-48; Buhari Ter. IV/343-344; Cevdet Paşa, I/197-218.

35 Tevbe 38, 39, 41-48, 49, 65-78, 81, 83, 90-96; Elmalılı, IV/2587; Bilmen, III/1292-1306; Buhari Ter. X/408-416; A.C. Paşa, I/136-144; Muhammed b. Hamza, Kur'an Tercemesi, Haz. Dr. A. Topaloğlu, Giriş, sf. 92

Kablerindeki aksine konuştukları için mürâiler olarak tavsif edilen bu kimseler, kararsız bir durumda bulunmalarından dolayı, bazen Mü'minler ile, bazen onların düşmanları ile birleşmekte; Yahudiler ile de gizli ittifak sağlamaktadırlar³⁶. Bu kimseler, inananlar düşmanları karşısında fena bir duruma düşünce, İslâm'ın kendilerini aldattığını ileri sürmektedirler³⁷. Mü'minler ile beraber olduklarında da "Biz de sizinle beraber değil miyiz" demekte; kendi aralarında da Peygamber'e ve ilâhî vahye karşı tenkitlerde bulunmaktadırlar³⁸. Öte yandan, bu iki yüzlü durumlarının Peygamber'e bildirilmesinden de korkuyorlar³⁹. Korktukları başlarına geliyor. Allah, bu kimseler hakkında Münâfikûn Sûresi'ni inzâl buyuruyor⁴⁰. Orada, bu kimselerin dış görünüşleriyle Peygamber'e hoş göründükleri, fakat düşman oldukları⁴¹, Hz. Muhammed'in kuvvetinin azalmasını arzu edip, O'nu oradan çıkarmayı düşündükleri açıklanıyor⁴².

Hiç bir tarafca güvenilmeyen, itimat edilmeyen bu kimseler, reislerinin ölümü ve İnananlar'ın başarısı karşısında seslerini kesmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu gruptaki insanlar her zaman mevcut olabilir. Onlar, Kur'ân-ı Kerim'e göre İslâm'a en zararlı zümredir. Çeşitli din ve inançtaki insanlar, onları İslâm'a, dolayısıyla iman edenlere karşı en tesirli silâh olarak kullanabilirler. Hz. Muhammed'den sonra bunları açığa vuracak yani kendisine vahiy gelecek kimse olmayacağına göre, bu gibi kimselerin bulunması ve oyunlarını oynaması da muhtemeldir. Ancak bu kimselerin iman derecesini ölçecek bir "imanometre" bulunmadığına göre, münâfikları tesbit zorlaşmaktadır. Böyle olunca da, ancak, sözleri ile davranışları arasındaki uygunluğa* göre hüküm vermek durumu ile karşı karşıya kalınacaktır. Bu ise çok ölçülü ve dikkatli olmayı gerektirir. Çünkü, Münâfiklık İmanda ve amelde olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İtikâdî münâfiklığın karşılığının küfr,

36 Nisâ, 136-144

37 Enfâl, 49

38 Nisâ, 141; Hadid, 14

39 Tevbe, 64

40 Münâfikûn, 1-11

41 Münâfikûn, 4

42 Münâfikûn, 8

* Münâfikın âlâmetleri ile ilgili olarak iki hadis rivâyet edilmektedir. Bunlardan biri Ebû Hüreyre'den rivâyet edilmekte ve münâfiklığın âlâmetleri üç olarak zikredilmektedir: "Söz söylerken yalan söyler. Va'dettiği zaman sözünde durmaz. Emânete hiyânet eder". Abdullah b. Amr'dan rivâyet edilende ise, münâfiklığın âlâmetleri dört olarak zikredilmekte ve yukarıdaki hadise ilâveten "Husûmet zamanında haktan ayrılmak" yer almaktadır (Buhârî, İman, 24; Müslim, İman, 107; Tirmizi İman, 14; Nese'i, İman, 20).

amelî münâfıklığın karşılığının günahkârlık olduğunu; her münâfığın mürâî, fakat her mürâînin münafık olmadığı, riyân'ının imana muhalif olmayarak bazı amelde de olabildiği, asıl münâfıklığın imanda olduğu ifade edilmektedir⁴³.

Münâfıklar'ın yalan söylemeleri ve iki yüzlü hareket etmelerinden dolayı onlar için elem verici bir azap olduğu; münâfıklar ile kâfirlerin hepsinin Cehennem'de toplanacağı⁴⁴; münâfıkların ise Cehennemin en aşağı tabakasında yer alacakları⁴⁵ Kur'an'da açıkça zikredilmektedir.

Münâfıkların en bâriz vasıfları şöyle hulâsa edilebilir: Zâhiren inanmış görünüp, bâtinen inkâr etmek veya eski inançlarında sebat etmek; İnananları aldatmak, aralarına fitne, fesat sokmak, çoğalmalarına engel olmak; gizliden gizliye Müslümanlar'a düşmanlık yapmak için iki yüzlü hareket etmek. Bu husûsiyetleri taşıyan tâife, kâfirlerden daha tehlikelidir. Kâfirlere bir azâb, bunlara iki azâp vardır. Hakikatte de inandığını açıkça söyleyen ve düşmanlığını açıkça ortaya koyan kimse, inandım dediği halde kalben inanan ve samimî olmayan kimseden daha az tehlikelidir. Yani ikincisi birincisinden daha tehlikelidir. Bunlar, ikili oynadıkları için hep endişe içindedirler. Hallerinin açığa çıkabileceği endişe ve korkusu ile yaşadıkları için kendi kendilerine azâp etmektedirler. Kalben küfrettiklerinden dolayı da Cehennem azâbına müstahak oldukları âyetlerde açıkça ortaya konulmaktadır.

b) *Dönme, Dönmelik ve Dönmeler*: İstilahî olarak "Dönme"yi iki şekilde incelememiz gerekmektedir: 1. Umûmî Mânası (XVII. Yüzyıldan önceki mânası), 2. Husûsî Mânası (XVII. Yüzyıldan sonraki mânası).

1. *Umûmî Mânada Dönme ve Dönmelik*: Eski Türkçe'de; değişme, başka hale girme⁴⁶; dinî veya siyasi bir inancın, bir kanaatin yerine bir başkasının benimsenmesi "tebeddül" kelimesi ile ifade edilmiştir⁴⁷. Başka bir dinden İslâm Dini'ne geçenlere "mühtedi" veya "avdeti" denilmiştir⁴⁸. Bağlı olduğu dini bırakarak başka bir dine girenler için, genel olarak "dönme" veya "avdeti" tâbiri de kullanılmıştır⁴⁹.

43 Emiroğlu, a.g.e. XII/265

44 Nisâ, 140; Tevbe, 68, 73-74;

45 Nisâ, 145

46 Kamûs-i Türkî, sf. 375; Lûgat-i Naci, sf. 311; Devellioğlu, 1252

47 Ö. Özenkaya, a.g.e. sf. 37

48 B.S. Baykal, a.g.e. sf. 42; Türk Ans. XIV/41; Kamûs-i Türkî, sf. 955; Devellioğlu, sf. 67, 854; D. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Ankara-1981, sf. 57, 726

49 Türk Ans. XIV/41

Dinsizlikten veya bir başka dinden İslâm Dini'ne dönenlere "mühtedi", bu olaya da "ihtida"; dinsiz yaşamayı tercih edenlere veya İslâmiyet'ten başka bir dine girenlere "mürted", bu olaya "irtidad"; hiçbir dine sahip olmayan, dinsiz yaşamaktan vaz geçerek herhangi bir dini kabul edene "mütedeyyin", bu olaya "tedeyyün" denilmiştir. İslâmiyet'ten başka bir dine girme "ihtida" değil, "tedeyyün" kelimesi ile ifade edilmiştir. İslâm Dini'ne mensup olmayan bir kimse, İslâm Dini'nden başka, herhangi bir dinden diğerine dönecek olursa bu İslâm hukukuna göre "irtidad" sayılmamaktadır⁵⁰.

Bu duruma göre, bu kısmı dört şekilde mütâlaa edebiliriz:

- aa) Diğer bir dinde iken veya dinsizken İslâmiyet'i kabul eden (mühtedi),
- bb) İslâmiyet'ten ayrılarak başka bir dini kabul eden (mürted),
- cc) Zâhiren iman ettiği halde bâtinen inanmayan, İslâm kisvesi altında başka bir dini inancı taşıyan (münâfik),
- dd) İslâm dışında herhangi bir dine bağlanan (mütedeyyin).

Bu husûsların hepsi de din değiştirmeyi, dönmeyi ve bir din sahibi olmayı tazammum etmesine rağmen, konumuz olan-husûsî mânada-"Dönmelik" değildir⁵¹.

2. *Husûsî Mânada Dönme ve Dönmelik*: "Dönme", XVII. Yüzyıldan itibaren Türkiye'nin muhtelif şehirlerinde, bilhassa Selânik'te, Müslüman adı ve kıyafeti altında yaşayan "Gizli Müslüman-Musevî Cemaatı" fertlerine, Osmanlı Türkleri tarafından, Yahudilik'ten İslâm'a döndüklerini belirtmek maksadı ile verilen bir isimdir. Müslüman adı ve kıyafeti altında yaşayan, fakat Yahudi inancı ve adetlerini devam ettiren "Dönmeler"e, eskiden nezaket kastı ile "avdeti" de denilmiştir⁵². Bir başka kaynakta da şöyle denilmektedir: "Bu tâbir (Dönme); 1912 Balkan Harbi'nden evvel Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde bulunan Selânik şehrinde muk'im bir kısım Osmanlı vatandaşlarını ifade etmektedir. Evvelce Musevî dininde bulunmakta iken bazı siyasî sebeplerle İslâmiyet'i kabul etmiş olmaları yüzünden kendilerine dinden dönmüş mânasına *Dönme* denilmekte idi. Ancak İslâm olmuş bulunma-

50 Türk Ans. XIV/41; O. Nasuhi Bilmen, Hukuki İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul-1976, III/340-341, IV/5-8; Kamûs-i Türkî, 232, 391

51 Bu husûsta geniş bilgi için bkz. A. Küçük, Dönmeler Tarihi, sf. 72-78

52 Meydan Larousse, III/862; Hayat Ans. II/1000; İslâm Ans. III/646; Dönmeler, Şemsi Mat. İstanbul, 1335-1338.

larına rağmen ne eski dindaş ve ırkdaşları olan Yahudiler ne de Selânik şehrinin aslen Türk-İslâm seknesi ile sıhrî hiçbir rabıta kurmayarak kendi aralarında yaşama yolunu tutmuşlardı⁵³. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde de şöyle belirtilmektedir: "Osmanlı idaresindeki muhtelif şehirlerde ve hasseten Selânik'te Müslüman adı ve kıyafeti altında yaşayan bir cemaat tabakası hakkında kullanılan bir tâbirdir. Muhtelif din sahiplerinden Müslüman olanlara mühtedî denildiği; dönme tâbiri yalnız halk tarafından kullanıldığı halde bunlar hakkında mühtedî tâbirinin hiçbir yerde ve hiçbir zaman istimal olunmaması ve yüksek tabaka tarafından bir dereceye kadar nezaket maksadıyla avdeti denilmesi, Müsevîlik'ten İslâm'a döndüklerini belirtmek maksadından ileri gelmiştir"⁵⁴.

Diğer bazı kaynaklarda da "zâhiren İslâm Dini'ni kabul etmiş olmalarına rağmen bâtinen eski inanç ve yaşayışlarında karar kılmış olmalarından dolayı bu isim verilmiştir" denilmektedir. Kaynaklarda, diğer bir dinden İslâm'a dönmüş olanlara "mühtedî" denildiği halde, bunlar için bu tâbirin kullanıldığına rastlanmamaktadır. Nezaket kastı ile "avdeti" denildiği -bu da dönme ile aynı anlama gelmektedir- görülmektedir. Bu tâbir her türlü (zâhiri ve bâtinî) din değiştirme için kullanılabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, İslâm'ı gerçekten kabul edip, hidâyete ermenin karşılığı "ihtida" dır. İhtida eden kimseye de "mühtedî" denilmektedir. Yahudiler için bu tâbirin kullanılmaması dikkat çekicidir. Bu, geçmişten ders alınmanın bir sonucu olsa gerektir. Çünkü; İslâm'ın zuhûrundan bu tarafa vuku'bulan olayların Müslümanlar'ı i'tidâl'e sevketmiş olması muhtemeldir⁵⁵.

Kur'ân-ı Kerîm'de iman etmekle müslüman gözükmek birbirinden ayrılmış ve mü'minin tarifi şöyle yapılmıştır: "Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah'a ve Resûlü'ne iman ettikten sonra şüpheye düşmeyip mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmektedirler. İşte sâdikler onlardır"⁵⁶.

53 Türkiye Ansiklopedisi, Ankara 1956, II/190.

54 M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst. 1946, I/474-475.

55 Abdurrahman Küçük, a.g.e. sf. 79; Gershom G. Scholem, Le Messianisme Juif, İng. Fransızca'ya Ter. Bernard Dupuy, Calmann-Levy 1974, sf. 219-221; K. Hruby, a.g.e. sf. 321-322; M. Danon, Amulettes Sabbatiennes, Paris 1910 sf. 5-11; Dönmeler, sf. 7-15; N. Slouch, a.g. m. sf. 483-495; Enver Esenkova, Türkiyedeki Azınlıklar Problemi, Millî Savunma Akademisi X. devre (Konferans, basılmamış), 18 Ocak 1962 sf. 19-24; Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1979, XII/197-198.

56 Hucurat Sûresi, 14-15.

Husûsî mânada “Dönme ve Dönmelik”, Mesih iştiyâkı ve Kudüs’e dönüp Süleyman Mâbedini yeniden ihya etme hayalleriyle yaşayan bir kısım Yahudinin geldikleri bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Yahudiler “Siyon” hayalleri içerisinde yaşayıp, kurtuluş müjdecisi Mesih’in geliş zamanını “Kabbala”ya göre 1648 olarak tesbit ederken; bahsedilen kurtarıcının kendisi olduğunu ileri sürerek, İzmir’den Sabatay Sevi isminde birisi çıkmaktadır. Sabatay’ın 1648’de ilân ettiği birinci “mesihliği” uzun sürmemekte; ilerisi için, Yahudiler’in meskûn oldukları yerleri gezip oralarda bulunanların ümitlerini canlandırmaya çalışmaktadır. Bu arada da Hıristiyanlar’ın bir “mesih” bekleyişi içinde bulduklarını ve bunun için de 1666 tarihini tesbit etmiş olduklarını öğrenmektedir. Böylece 1666 tarihi için hazırlanmakta ve bu zamana kavuşunca da ikinci defa “mesihliğini” ilân etmektedir. Mesih olarak “taç” giymekte ve Yahudiler’i Arz-ı Mevûd’a götürceği va’di ile çeşitli karışıklıklara sebep olmaktadır. Dünyayı (bilhassa Osmanlı İmparatorluğu’nu) 38 krallığa bölmekte, kendisini krallar kralı olarak ilan etmekte ve Kudüs’ü başkent düşünüp emirler yağdırmaktadır.

Uzun zamandan beri Girit Seferi ile meşgul olan ve bunu Yahudiler’in bir iç meselesi olarak kabul eden Osmanlı İmparatorluğu, o zamana kadar ses çıkarmadığı bu mesele, İmparatorluğun çeşitli yerlerine ulaşmış çeşitli karışıklıklara sebep olunca, olaya el koymak zorunda kalmıştır. Sahte Mesih Sabatay, Padişah IV. Mehmed’in Kafes arkasından takibettiği Divan huzurunda çıkarılmış ve “Mesih”liğinin isbatı istenmiştir. O da, basit bir hahamdan başka bir şey olmadığını ve sırf Yahudiler’i aldatmak için bu yola başvurduğunu açıklamıştır. Saray hekimi ve kendisi gibi “dönme” olan Hayatı-zâde (Moche ben Raphael Abravanel)’nin tavsiyesiyle “Müslüman” olmuştur. Kendisine Mehmet ismi ile Kapıcıbaşılık ünvanı verilmiştir. Dönme Hayatı-zâde’nin Sabatay’a Müslüman kisvesi altında dâvâsına daha iyi hizmet edebileceğini empoze ettiği çeşitli kaynaklarca ileri sürülmektedir. Her ne olursa olsun sahte “mesih”, Müslüman olduktan sonra da dâvâsından vazgeçmemiş, Yahudi inanç ve âdetlerini devam ettirmiştir. Bu durumu dâvâsı için daha faydalı görmüş ve taraftarlarına da şekli ihtida yolunu tavsiye etmiştir. Taraftarları da bu yolu benimseyerek “Müslüman” olmuşlardır. Bunların ne derece Müslüman oldukları sonraki zamanlarda, hattâ günümüzde, görülecektir. Bütün yerli ve yabancı kaynaklar, bu “din değiştirme olayının” sahte olduğu; bunların asla Müslüman olmayıp Yahudiliğe bağlı inançlarını devam ettirdikleri hususunda hem-fikirdirler.

Zaten inanç, âdet, bayram ve felsefelerine bakıldığında; bunların Müslümanlıkları ve Türklükleri tartışılabilir. İşte 1666 yılından bu ta-

rafa Müslüman-Türk kisvesine büründükleri halde bunu içlerine sindiremeyen, eski inançlarından bir türlü kopamayan; zâhiren Türk-Müslüman görünüp Türk-Müslüman ismi, bâtınen Yahudi isim ve inançlarını taşıyan; içleriyle dışları farklı olan bu kimselere “Dönme” denilmektedir⁵⁷.

Yukarıda zikredildiği üzere Yahudilikten İslâm’a girenlere verilen “Dönme” ismi, dönmek mastarından olumsuz emir mânâsında ve onların asla kendi dinlerinden başka bir dini kabul etmeyeceklerini, eski inançlarından vaz geçmemeği tehbih mahiyetinde olan “dön-me” anlamında olsa gerektir. Ayetteki “onlar asla dönmezler”⁵⁸ hükmünde olmalıdır.

*Münâfıklar ile Dönmeler Arasındaki Ortak Husûsiyetler**

1. Münâfıklık, Abdullah b. Ubeyy’in başında bulunduğu ve aralarında Yahudiler’inde yer aldığı bir zümreyi ifade için Kur’an ile gelen bir tâbirdir. Dönmelik ise, Yahudi Sabatay Sevi’nin başında bulunduğu bir cemaatin Müslüman olması ile Türkler tarafından kullanılan bir tâbirdir.

2. Münâfıklar, iman etmedikleri halde inandıklarını; bazı dönmeler de, Müslüman olmadıkları halde Müslüman olduklarını açıklarlar.

3. Münâfıklar zâhiren Müslüman oldukları halde, bâtınen küfürde, eski inançlarında sebat ederler. Dönmeler de, zâhiren Müslüman göründükleri halde, bâtınen kendi inançlarında, bilhassa Yahudi inançlarında sebat ederler.

4. Münâfıklar, Müslümanlar yanında inandıklarını, inkârcıların yanında da inkârcı olduklarını, Müslümanlıklarının sahte olduğunu açıklarlar. Dönmeler de Müslümanları’n yanında Müslüman olduklarını, geri kalan Yahudiler’i de Müslüman etmek için onlarla beraber olduklarını; Yahudiler arasında ise Yahudi olduklarını, Müslümanlıklarının sahte olduğunu açıklarlar.

5. Münâfıklar da, Dönmeler de iki yüzlü hareket ederler.

57 A. Küçük, a.g.e. sf. 187-214

58 Bakara, 18

* Burada, münâfıklıktan kastımız itikadî münâfıklıktır. Dönmeleri ele alırken de, bütün Yahudi dönmelerini kastetmediğimizi, içlerinden sâimî olanlarının bulunabileceğini gözönünde tutarak bir tefrik yapmayı zarûrî gördük. Zaten kastımız bu ölçüler içerisine girenlerdir. Bu ölçü içerisine girmeyenler kendiliğinden tefrik edilmiş demektir.

6. Münâfıklar ne tam Müslümanlar arasında ve ne de tam olarak Müşrikleri arasında yerlabilmektedirler. Dönmeler de ne Müslümanlar arasına, ne de Yahudiler arasına tam olarak girebilmektedirler. Bu durumları dolayısıyla hiç bir grup bunlara itimad etmemekte ve iki menzil arasında kalmaktadırlar.

7. Her iki grup da İslâmî bazı davranışları zâhiri olarak yapmakta ve Müslümanların gözlerini boyamağa çalışmaktadırlar.

8. Her ikisinde de eski inançlara hizmet etmek söz konusu gibi görünmektedir.

9. Her iki grup da mürâîdir ve gösteriş içindedir.

10. İnanmadıkları halde kendilerini öyle gösterme gayreti her iki grupta da hâkimdir.

11. Endişeli olmak, her iki grubun ortak vasfıdır.

12. Münâfıklık, umûm; Dönmelik, husûs ifade etmektedir.